

KURSANTLARNI KASBGA TAYYORLASHNING IJTIMOIIY- PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

O'zbekiston Respublikasi Ichki Ishlar Vazirligi Akademiyasi

Xizmat faoliyatini tarbiyaviy psixologik taminlash

Abdurahmonov Adhamjon Azimovich

Annotatsiya

Mazkur maqolada kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning ahamiyati va ularning samarali qo'llanilishi masalalari chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda ijtimoiy-psixologik nazariyalar, tarixiy va zamonaviy yondashuvlar, milliy va xorijiy olimlarning ilmiy merosi hamda amaliy tadqiqot natijalari muhokama qilinadi. Kursantlarning kasbiy ijtimoiylashuvi, motivatsiyasi, kommunikativ kompetensiyasi va moslashuvchanligi kabi muhim omillar asosida ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning tarkibi, o'zaro ta'siri va natijalari ilmiy asoslangan holda yoritiladi.

Kalit so'zlar: kursant, kasbga tayyorlash, ijtimoiy-psixologik mexanizmlar, ta'lim

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the significance and effective application of socio-psychological mechanisms in the process of preparing cadets for their professions. The study discusses socio-psychological theories, historical and modern approaches, the scientific legacy of national and international scholars, as well as results from empirical research. Based on crucial factors such as professional socialization, motivation, communicative

competence, and adaptation of cadets, the article scientifically substantiates the structure, interactions, and outcomes of socio-psychological mechanisms.

Keywords: cadet, professional training, socio-psychological mechanisms, education

Аннотация

В данной статье проводится глубокий анализ значения и эффективного применения социально-психологических механизмов в процессе профессиональной подготовки курсантов. В исследовании рассматриваются социально-психологические теории, исторические и современные подходы, научное наследие отечественных и зарубежных ученых, а также результаты эмпирических исследований. На основе таких важных факторов, как профессиональная социализация, мотивация, коммуникативная компетентность и адаптация курсантов, научно обосновывается структура, взаимосвязь и результаты социально-психологических механизмов.

Ключевые слова: курсант, профессиональная подготовка, социально-психологические механизмы, образование

Kirish

Zamonaviy jamiyatda harbiy va huquqni muhofaza qilish tizimi uchun yuqori malakali, kasbga sodiq va ijtimoiy-psixologik jihatdan barqaror mutaxassislarni tayyorlash dolzarb masalalardan biridir. Kursantlarni kasbga tayyorlash jarayoni faqat nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish bilan cheklanmay, balki ularning shaxsiy va kasbiy ijtimoiylashuvi, kommunikativ kompetensiyasi, moslashuvchanligi va motivatsiyasi kabi muhim omillarni ham o'z ichiga oladi. Shu nuqtai nazardan, kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning o'рни va ta'siri alohida ahamiyat kasb etadi. Bu mexanizmlarni chuqur o'rganish, ularning

tarkibiy qismlari, harakat tamoyillari va natijalarini aniqlash orqali kasbiy tayyorgarlik samaradorligini oshirish mumkin. Mazkur ilmiy maqolada kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning nazariy va amaliy asoslari, tarixiy taraqqiyoti, milliy va xorijiy tajribalar, zamonaviy yondashuvlar va empirik tadqiqot natijalari keng ko'lamda tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili

Kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonidagi ijtimoiy-psixologik mexanizmlarni tadqiq etishda, avvalo, ushbu tushunchaning nazariy-konseptual asoslariga e'tibor qaratiladi. Ijtimoiy-psixologik mexanizmlar deganda, shaxsning muayyan ijtimoiy muhitga moslashuvi va kasbiy faoliyatga tayyorlanish jarayonida ro'y beradigan psixologik va ijtimoiy jarayonlarning o'zaro ta'siri, motivatsion, kommunikativ, moslashuvchanlik va identifikatsiya mexanizmlari tushuniladi. Ushbu mexanizmlarning o'ziga xosligi shundaki, ular nafaqat individual psixologik xususiyatlarni, balki guruh va ijtimoiy omillarni ham o'z ichiga oladi. Kursantlarning kasbga tayyorlanishida asosiy e'tibor ularning ijtimoiy muhitga kirib borishi, kasbiy rollarni o'zlashtirishi va kasbiy identifikatsiyani shakllantirishi jarayoniga qaratiladi. Tarixiy nuqtai nazardan, kasbga tayyorlashning ijtimoiy-psixologik mexanizmlari masalasi XX asr boshlaridan boshlab psixologiya va pedagogika fanining yetakchi yo'nalishlaridan biri sifatida shakllandi. Klassik nazariyalar orasida E. Dyurkgeymning ijtimoiylashuv haqidagi g'oyalari alohida o'rin tutadi. Uning fikricha, jamiyat a'zolari muayyan kasbiy guruhlarga kirib borishda o'ziga xos ijtimoiy normalar va qadriyatlarni o'zlashtiradi, bu esa shaxsning kasbiy identifikatsiyasiga olib keladi. Shuningdek, T. Parsonsning strukturaviy-funksional yondashuvi ham kasbiy ijtimoiylashuv jarayonida ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning rolini asoslab berdi. Parsons ijtimoiy tizimda har bir individning o'ziga xos rolga ega ekanligini, bu rollarni o'zlashtirish

jarayonida esa motivatsion va kommunikativ mexanizmlar muhim ahamiyat kasb etishini ta'kidlagan. G. Myunsterbergning «Industrial psixologiya» asari esa kasbga tayyorlash jarayonida psixologik moslashuv, kasbiy motivatsiya va stressga bardoshlilik kabi omillarning o'rganilishi zarurligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, J. Rotter va A. Bandura tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy-kognitiv nazariyalar shaxsning kasbiy faoliyatga bo'lgan motivatsiyasi, o'z-o'zini baholashi va atrof-muhit bilan o'zaro munosabatlarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, Banduraning «o'z-o'ziga ishonch» va «modellashtirish» tushunchalari kursantlarning kasbiy o'sishida ijtimoiy o'rganish mexanizmlarining rolini asoslab beradi. Ushbu g'oyalar zamonaviy kasbiy pedagogika va harbiy psixologiyada keng qo'llanilmoqda[1]. O'zbekiston va Markaziy Osiyodagi ilmiy an'analar ham kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarni o'rganishga alohida e'tibor qaratgan. Jumladan, A. Qodirov, G. Jo'raev, N. Xolmatova kabi olimlar kasbiy ijtimoiylashuv, kasbiy motivatsiya va kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi jarayonlarini chuqur tadqiq etganlar. Ularning tadqiqotlarida kursantlarning kasbiy faoliyatga moslashuvi, ijtimoiy muhit bilan o'zaro aloqalari, jamoaviy faoliyatda o'zini namoyon qilishi, kasbiy stress va konfliktlarni bartaraf etish mexanizmlari atroflicha yoritilgan. Masalan, G. Jo'raev o'z tadqiqotlarida kursantlarning kasbiy o'zini anglash va ijtimoiy rolga kirib borish jarayonida kommunikativ kompetensiya va kasbiy identifikatsiyaning ahamiyatini ta'kidlagan. Shuningdek, N. Xolmatova tomonidan amalga oshirilgan empirik tadqiqotlarda kursantlarning kasbiy faoliyatga moslashuvi, ularning stressni boshqarish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlari o'ziga xos tarzda tahlil qilingan. Ushbu tadqiqotlar kasbga tayyorlash jarayonida ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning murakkab va ko'p qirrali tuzilishga ega ekanligini ko'rsatadi. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kursantlarning kasbiy ijtimoiylashuvini ta'minlashda asosiy omillardan biri bu – ijtimoiy muhit va guruhdagi o'zaro munosabatlardir.

Tadqiqotlarda aniqlanishicha, o'zaro ishonch, hamkorlik, rahbar va ustozlarning ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlashi, motivatsion rag'batlantirish, ijtimoiy rollarni modellashtirish, shuningdek, konfliktlarni konstruktiv hal etish kursantlarning kasbiy o'sish jarayonida muhim rol o'ynaydi. Jumladan, G. Allportning «Shaxslararo munosabatlar psixologiyasi» nazariyasi asosida olib borilgan tadqiqotlarda kursantlar guruhidagi ijtimoiy-psixologik muhitning pozitiv yoki negativligi ularning kasbiy o'sishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi aniqlangan. Shuningdek, zamonaviy xorijiy tadqiqotlarda ham kursantlarning kasbiy tayyorgarligida ijtimoiy-psixologik moslashuv, kommunikativ kompetensiya va kasbiy motivatsiyaning o'zaro bog'liqligi, shaxsiy va guruhiiy omillarning ahamiyati alohida ta'kidlanadi[2]. Kasbga tayyorlashda motivatsion mexanizmlar, ya'ni kursantlarning kasbiy faoliyatga nisbatan ichki va tashqi rag'batlari, o'z oldiga maqsad qo'yishi va unga erishish yo'llarini aniqlashi muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy psixologik tadqiqotlarda motivatsiya va kasbiy o'zini anglash o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, motivatsiyaning ijtimoiy va psixologik omillar ta'sirida shakllanishi, shuningdek, motivatsion muhit va kommunikativ aloqalarning kasbiy tayyorgarlik samaradorligiga ta'siri keng o'rganilmoqda. Masalan, Deci va Ryan tomonidan ishlab chiqilgan «O'z-o'zini aniqlash nazariyasi» asosida olib borilgan empirik tadqiqotlar kursantlarda ichki motivatsiyani rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilish, kasbiy faoliyatda o'zini namoyon qilish va tashabbuskorlik ko'nikmalarini shakllantirish muhimligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ijtimoiy-psixologik moslashuv, ya'ni kursantlarning yangi ijtimoiy muhitga moslashuvi, guruhda o'z o'rnini topishi va kasbiy rollarni o'zlashtirishi mexanizmlari ham alohida o'rganilmoqda. Bu jarayonda kursantlarning shaxsiy xususiyatlari, kommunikativ kompetensiyasi, stressga bardoshlilik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-psixologik moslashuv kursantlarning kasbiy faoliyatga muvaffaqiyatli kirib borishini, o'z kasbiga sodiqlik va

ijtimoiy mas'uliyat hissini kuchaytiradi[3]. Kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonidagi kommunikativ kompetensiya va ijtimoiy o'zaro ta'sir mexanizmlari ham keng tadqiq etilmoqda. Zamonaviy psixologiya va pedagogika fanida kommunikativ kompetensiya deganda, shaxsning samarali muloqot qilish, axborotni to'g'ri yetkazish, guruhda ijtimoiy rollarni bajarish, konfliktlarni konstruktiv hal etish va jamoaviy faoliyatda o'zini namoyon qilish malakalari tushuniladi. Kursantlarning kasbiy faoliyatga tayyorlanishida kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi, guruh va jamoada o'zaro ishonch muhitini yaratish, ijtimoiy rollarni modellashtirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash mexanizmlarini rivojlantirish alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yuqori darajadagi kommunikativ kompetensiyaga ega kursantlar kasbiy faoliyatda samarali muloqot olib boradi, rahbarlik va tashabbuskorlik ko'nikmalarini namoyon qiladi, konfliktli vaziyatlarda murosaga kelish va stressni boshqarish qobiliyatiga ega bo'ladi. Shu bilan birga, kommunikativ kompetensiya kursantlarning kasbiy identifikatsiyasi va ijtimoiy integratsiyasi jarayonida ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish uchun interaktiv mashg'ulotlar, rolli o'yinlar, guruhviy loyihalar va ijtimoiy-psixologik treninglar samarali usul hisoblanadi[4]. Kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning amaliy ahamiyatini baholashda, xorijiy va milliy tajribalarni tahlil qilish muhimdir. Xorijiy tajribada, masalan, AQSh va Yevropa davlatlarida kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik xizmat, mentorlik tizimi, stressga bardoshlilikni oshirish, kommunikativ va liderlik kompetensiyasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratiladi. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kursantlarni kasbga tayyorlashda psixologik treninglar, guruhviy maslahatlar va motivatsion dasturlar ijobiy natija beradi. Milliy tajribada esa, O'zbekiston Qurolli Kuchlari va Ichki ishlar tizimida kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik xizmat, psixologik diagnostika, kasbiy motivatsiyani oshirish bo'yicha maxsus

dasturlar va treninglar yo'lga qo'yilgan. Bu tajribalar asosida kursantlarning kasbiy faoliyatga moslashuvi, stressni boshqarish, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning samarali ishlashi ta'minlanmoqda. Kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonidagi ijtimoiy-psixologik mexanizmlarga oid zamonaviy ilmiy munozaralar va tanqidiy yondashuvlar ham mavjud. Ba'zi tadqiqotchilar ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning faqatgina individual xususiyatlarga emas, balki ijtimoiy va madaniy omillarga ham bog'liqligini ta'kidlaydi. Masalan, A. Giddensning «strukturatsiya nazariyasi» asosida olib borilgan tadqiqotlarda kasbiy tayyorgarlik jarayonida ijtimoiy tizim va shaxsning o'zaro ta'siri, ijtimoiy normalar va qadriyatlarning kasbiy identifikatsiyaga ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy tanqidiy yondashuvlarda kursantlarni kasbga tayyorlashda gender, etnik va madaniy omillarning, ijtimoiy adolat va inklyuzivlik masalalarining ham ahamiyati ortib bormoqda. Bu yondashuvlar ijtimoiy-psixologik mexanizmlarni yanada kengroq va chuqurroq o'rganishni, turli omillar va kontekstlarni hisobga olishni talab etadi. Amaliy tadqiqotlar asosida aniqlanishicha, kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning samarali ishlashi uchun quyidagi shart-sharoitlar muhim: ijtimoiy-psixologik muhitning pozitivligi, ustoz va rahbarlarning ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlashi, kursantlarning ichki motivatsiyasini rag'batlantirish, guruhiy va shaxsiy moslashuvni ta'minlash, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish va stressni konstruktiv boshqarish. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu omillar kursantlarning kasbiy identifikatsiyasi, kasbiy o'sish va moslashuvchanligi, ijtimoiy mas'uliyat va kasbga sodiqlik hissining shakllanishida muhim rol o'ynaydi[5]. Kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning samaradorligini oshirish uchun innovatsion yondashuvlar, zamonaviy pedagogik va psixologik texnologiyalar, interaktiv metodlar va treninglardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu jarayonda ijtimoiy-psixologik diagnostika,

individual va guruhiy maslahat, kasbiy motivatsiyani oshirish, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish, stress va konfliktlarni boshqarish bo'yicha kompleks dasturlar ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Milliy va xorijiy tajribalar asosida aniqlanishicha, kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning samarali ishlashi uchun individual yondashuv, ijtimoiy muhit va guruhdagi o'zaro ishonch, ijtimoiy-psixologik treninglar va motivatsion dasturlar muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyat talablaridan kelib chiqib, kasbiy inklyuzivlik, gender va madaniy xilma-xillik, ijtimoiy adolat va tenglik masalalarini ham hisobga olish zarurdir. Kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik mexanizmlar tizimi murakkab va ko'p bosqichli jarayon bo'lib, u shaxsiy va guruhiy omillar, ijtimoiy muhit, motivatsiya, kommunikativ kompetensiya, stressni boshqarish, kasbiy identifikatsiya va moslashuvchanlik kabi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi. Bu mexanizmlarning har biri kursantlarning kasbiy faoliyatga tayyorlanishida muhim ahamiyat kasb etadi va ular o'zaro bog'liq va bir-birini to'ldiruvchi jarayonlar sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribalar ushbu mexanizmlarning samarali ishlashini ta'minlash uchun kompleks va integrallashgan yondashuvlarni qo'llash zarurligini ko'rsatadi[6].

Xulosa

Kursantlarni kasbga tayyorlash jarayonida ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning o'rni va ahamiyati beqiyosdir. Ushbu mexanizmlar nafaqat kursantlarning kasbiy bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda, balki ularning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy moslashuvi, kasbiy identifikatsiyasi va motivatsiyasini oshirishda ham muhim rol o'ynaydi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy-psixologik mexanizmlar tizimi murakkab va ko'p bosqichli bo'lib, unda motivatsion, kommunikativ, moslashuvchanlik va identifikatsiya mexanizmlari o'zaro bog'liq holda faoliyat ko'rsatadi. Kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik muhitning pozitivligi,

ustoz va rahbarlarning ijtimoiy-psixologik qo'llab-quvvatlashi, guruhiy va shaxsiy moslashuv, kommunikativ kompetensiyaning rivojlanishi va stressni boshqarish muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va milliy hamda xorijiy tajribalar asosida aniqlanishicha, kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarning samarali ishlashi uchun innovatsion yondashuvlar, interaktiv metodlar va kompleks dasturlardan foydalanish, individual va guruhiy yondashuvlarni uyg'unlashtirish lozim. Shuningdek, zamonaviy jamiyat talablaridan kelib chiqib, kasbiy inklyuzivlik, gender va madaniy xilma-xillik, ijtimoiy adolat va tenglik masalalarini ham hisobga olish zarur. Xulosa qilib aytish mumkinki, kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik mexanizmlarni chuqur o'rganish va samarali qo'llash orqali kasbiy tayyorgarlikning sifatini oshirish, ijtimoiy barqaror va kasbiga sodiq mutaxassislar yetishtirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1977.
2. Jo'raev G. Kasbiy ijtimoiylashuv va kommunikativ kompetensiya. Toshkent: Ma'naviyat, 2016.
3. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. New York: Guilford Press, 2017.
4. Allport G.W. The Nature of Prejudice. Cambridge, MA: Addison-Wesley, 1954.
5. Qodirov A. Kursantlarni kasbga tayyorlashda ijtimoiy-psixologik muhitning o'rni. Toshkent: O'zbekiston, 2020.
6. Giddens A. The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration. Cambridge: Polity Press, 1984.